

Het woningbestand in Baardwijk, Besoijen en Waalwijk in 1919.

Inleiding.

Er zijn veel mogelijkheden om iets over de historie van een plaats te weten te komen. Werkend aan mijn onderzoek naar dam- en mijnwoningen in Waalwijk had ik onder andere behoefte meer te weten over de opbouw en loop van bevolking en woningvoorraad. Dan kom je uit bij de bevolkings- en woningstatistiek. Belangrijke gegevensbronnen daarvoor zijn volks- en woningtellingen. Materiaal over deze tellingen is onder andere te vinden op www.volkstellingen.nl

Volkstellingen waren ooit een voor iedereen bekend fenomeen dat eens in de 10 jaar plaats vond. Ze hadden tot doel omvang, samenstelling en andere aspecten van de bevolking te registreren. Die gegevens kunnen voor diverse doeleinden worden ingezet.

De laatste volkstelling in ons land werd gehouden in 1971 en stuitte toen op zoveel protest en tegenwerking dat ze niet meer herhaald is.

Minder bekend is dat er ook woningtellingen zijn gehouden. Die hadden tot doel meer specifiek inzicht te krijgen in omvang, samenstelling en andere aspecten van het woningbestand dan bij volkstellingen mogelijk was. In 1919 is er voor het eerst een landelijke woningtelling gedaan bij gemeenten met meer dan 5000 inwoners. Daarbij werden ook enkele kleinere gemeenten uitgenodigd, waaronder Baardwijk en Besoijen. De reden daarvoor was, dat die "óf in de nabijheid van grotere gemeenten gelegen waren, ja

soms reeds als deelen daarvan konden worden beschouwd" (citaat uit de toelichting op de woningtelling 1919, met een waarschijnlijk onbedoeld profetisch gehalte).

Een mooie aanleiding voor mij om de toen verkregen gegevens voor de kort daarna (in 1922) nieuw gevormde gemeente Waalwijk eens naast elkaar te zetten!

De gemeenten hebben zelf de door het Centraal Bureau voor de Statistiek opgestelde (standaard)formulieren ingevuld. Ze werden aangemoedigd om zelf ook de gegevens te bewerken, want daar ging volgens de toelichting op de woningtelling "een opvoedende werking van uit". Besoijen heeft dat overigens nagelaten.

Omdat er met de loop van de tijd andere inzichten en vragen rondom de demografie (= de beschrijving van de bevolking) ontstonden, veranderde de vraagstelling van deze de tellingen bijna steeds per telling. Daardoor is het goed vergelijken van de uitkomsten in de verschillende jaren een kwestie van zorgvuldig werken en aanvullende berekeningen maken. Zelfs dan is een verantwoorde vergelijking op elk onderdeel niet altijd mogelijk.

Voor de woningtelling van 1919 echter speelt dit probleem niet, want alle gegevens van de daarin opgenomen gemeenten zijn als het goed is onderling vergelijkbaar.

Tegenwoordig stellen de overheid en gegevensverwerkende organisaties hun gegevens samen vanuit administraties van overheid en bedrijven. Er zijn methoden en technieken om in te schatten óf en hoeveel die van de werkelijkheid afwijken.

De woningwet

De woningwet, die voorzag in een rond de wisseling van de 19^e naar de 20^e eeuw gevoelde leemte in de regelgeving op het gebied van bouwen, locatie en gezondheidsaspecten van woningen, is in 1903 van kracht geworden. Deze wet maakte het voor gemeenten onder andere mogelijk zelfstandig de bouw van "sociale" woningbouw ter hand te nemen en slechte woningen door ze onbewoonbaar te verklaren te laten verdwijnen. Aan de wetgeving was een regime gekoppeld om de doelstellingen financieel haalbaar te maken.

Gemeenten samengevoegd

In 1919 waren Baardwijk, Besoijen en Waalwijk nog zelfstandige gemeenten. In 1922 werden zij bij gemeentelijke herindeling samengevoegd tot de nieuwe gemeente Waalwijk. Hun namen zijn daarna als geografische aanduidingen blijven bestaan.

De woningtelling uit 1919 geeft inzicht in hoe de toestand van de woningvoorraad was tegen het bestaansende van deze toen nog zelfstandige gemeenten.

De gegevens voor de woningtelling zijn in het najaar van 1919 verzameld.

Het effect van de woningwet op de cijfers

Een van de doelen van de woningwet was het doen ontwikkelen van kwalitatief goede en gezonde sociale woningbouw. Nu was niet elke gemeente even snel met het ter hand nemen daarvan.

In Baardwijk werden op 21 januari 1920 de statuten van de Woningbouwvereniging Baardwijk goedgekeurd. Dat betekent dat er op het moment van de woningtelling 1919 nog geen "sociale" woningbouw had plaatsgevonden.

In Besoijen ontstond een gemeentelijk woningbedrijf op 13 november 1919; de eerste 23 woningen aan de Besoijense Steeg werden in 1920 in gebruik genomen en waren dus ook nog niet van invloed op de woningtelling van 1919.

De gemeenteraad van Waalwijk stelde op 1 oktober 1917 een verordening op het Gemeentelijke Woningbedrijf vast.

De invloed van gemeentelijke sociale woningbouw op de totale Waalwijkse woningvoorraad per eind 1919 is nog gering. Er zijn op dat moment nog relatief weinig gemeentewoningen opgeleverd. In 1918 waren dat 40 arbeiderswoningen in de Antoniusstraat en 3 ambtenarenwoningen in de Mr. van Coothstraat. In 1919 werd met de bouw van nog eens 31 woningen begonnen. De vraag is of die meegenomen zijn in de woningtelling van 1919. Het beeld dat de woningtelling voor Waalwijk geeft mag daarom behoorlijk representatief genoemd worden voor de opbouw van de woningvoorraad van vóór de woningwet, toen woningen op grond van particuliere initiatieven werd gebouwd.

De woningvoorraad, het aantal inwoners en andere uit de woningtelling 1919 af te leiden wetenswaardigheden

Eind 1919 telt Baardwijk 1690, Besoijen 1806 en Waalwijk 5234 inwoners.

Het aantal woningen bedraagt dan respectievelijk 335, 353 en 1047.

De gemiddelde woningbezetting is de uitkomst van de deling van het aantal inwoners door het aantal woningen. Dit cijfer is een indicatie voor, de naam zegt het, hoeveel mensen er gemiddeld in een huis wonen. Natuurlijk wijkt de feitelijke woningbezetting per individuele woning daar meer of minder van af; het gaat hier om een gemiddelde.

De gemiddelde woningbezetting in Baardwijk bedroeg eind 1919 5,04, in Besoijen 5,11 en in Waalwijk 5,03.

Je kunt de gemiddelde woningbezetting ook zien als een indicatie voor de gemiddelde gezinsgrootte. Althans, wanneer de invloed van gestichtbevolking (veel mensen in één behuizing zoals in internaten en kloosters) niet te groot is. Dat is in deze drie gemeenten niet het geval. In een gemeente als bijvoorbeeld Oudenbosch met toen een grote gestichtbevolking in kloosters en internaat (die als één woning werden geteld) zou dat natuurlijk niet opgaan.

In de praktijk zal de woningbezetting nog wat hoger zijn geweest dan hierboven berekend. Uit de volkstellingen blijkt namelijk dat er ook inwoners tijdelijk in deze gemeenten verbleven. En die werden niet alleen in logementen en hotels ondergebracht. Want uit de woningtelling 1919 blijkt ook dat inwoning en samenwoning van gezinnen relatief het meest in (kleine, goedkope) arbeiderswoningen plaats vond. In 1919 in Baardwijk het minst (32 personen of 1,89% van de bevolking), het hoogst in Besoijen (56 personen of 3,1% van de bevolking). Waalwijk zat daar tussenin met 143 personen ofwel 2,73% van de bevolking.

Al met al moet het, zeker in de kleinere behuizingen, niet erg rustig zijn geweest. Er werd per woning maar in weinig vertrekken gewoond, gewerkt en geslapen. De meeste arbeidershuisjes (en die vormden het merendeel van het aantal woningen, zo zal verderop blijken) hadden één kamertje met bedsteden, een kleine werkwinkel (werkplaatsje, meestal kleiner dan de huiskamer) en een zoldertje onder het pannendak.

Een onrustverhogende factor in veel arbeiderswoningen van toen, is dat er veelal thuiswerk werd verricht. Samen met de beperkte oppervlakte over één of twee kamertjes gespreid, de vele dagelijkse beslommeringen en de drukte in de gezinnen betekent dat de bewoners destijds over het algemeen geen rustig eigen plekje hebben gehad in huis.

Gegevens per gemeente

Baardwijk

Baardwijk, noordzijde Loeffstraat

Baardwijk 1919: verdeling woningvoorraad								
Aard van de woning	Aantal		Bewoond door de eigenaar		Bewoond door een huurder		Onbewoond	
Woning mét nering of bedrijf	118	35%	79	24%	39	12%	0	0%
Woning zonder nering of bedrijf	196	59%	35	10%	158	47%	3	<1%
Vrije dienstwoningen	20	6%	Alle percentages in deze tabel zijn uitgedrukt ten opzichte van het totaal aantal woningen.					
Onbewoonde krotten	1	<1%						
Totaal	335	100%						

Tabel: verdeling woningvoorraad Baardwijk in 1919 naar aard; absoluut en in percentage van de totale woningvoorraad

We zien dat 35% van de woningvoorraad uit woningen mét bedrijf of nering bestaat. Dat is opmerkelijk veel. Dat is te verklaren doordat er (in vergelijking tot vandaag) op erg veel plaatsen ambachten en neringen als slager, bakker en horeca werden uitgeoefend. De spreiding van die neringen en bedrijfjes was groot en de schaal klein. Het grote aandeel bedrijfswoningen in Baardwijk duidt ook op veel individuele bedrijfsvoeringen. Het grootste deel van de bedrijfswoningen was eigendom van de bewoner, hetgeen dat beeld ondersteunt.

Ruim de helft, 59%, van de woningvoorraad bestond uit "normale" woningen (zonder nering of bedrijf), waarvan 81% werd verhuurd.

Besoijen

Besoijen, Spoordam

Besoijen 1919: verdeling woningvoorraad								
Aard van de woning	Aantal		Bewoond door de eigenaar		Bewoond door een huurder		Onbewoond	
Woning mét nering of bedrijf	81	23%	53	15%	28	8%	0	0%
Woning zonder nering of bedrijf	258	73%	58	16%	198	56%	2	<1%
Vrije dienstwoningen	13	4%	Alle percentages in deze tabel zijn uitgedrukt ten opzichte van het totaal aantal woningen.					
Onbewoonde krotten	1	<1%						
Totaal	353	100%						

Tabel: verdeling woningvoorraad Besoijen in 1919 naar aard; absoluut en in percentage van de totale woningvoorraad

We zien dat 23% van de woningvoorraad uit bedrijfswoningen bestaat. Dat is beduidend minder dan in Baardwijk en nagenoeg even veel als in Waalwijk. Ruim de helft van de bedrijfswoningen was eigendom van de bewoner.

Het grootste deel, 73% van de woningvoorraad bestond uit "normale" woningen waarvan maar 77% werd verhuurd. Aannemelijk is dat de arbeiderswoningen in de laatste categorie vallen (thuisarbeid werd in de telling niet als nering of bedrijf beschouwd).

Waalwijk

Waalwijk, zuidzijde Grootestraat

Waalwijk 1919: verdeling woningvoorraad								
Aard van de woning	Aantal		Bewoond door de eigenaar		Bewoond door een huurder		Onbewoond	
Woning mét nering of bedrijf	204	19%	109	10%	95	9%	0	0%
Woning zonder nering of bedrijf	810	77%	117	11%	685	65%	8	<1%
Vrije dienstwoningen	30	3%	Alle percentages in deze tabel zijn uitgedrukt ten opzichte van het totaal aantal woningen.					
Onbewoonde krotten	3	<1%						
Totaal	1047	100%						

Tabel: verdeling woningvoorraad Waalwijk in 1919 naar aard; absoluut en in percentage van de totale woningvoorraad

Ook in Waalwijk ten opzichte van vandaag veel bedrijfswoningen. Ruim de helft van de bedrijfswoningen was eigendom van de bewoner. Het overgrote deel, 77% van de woningvoorraad bestond uit "normale" woningen waarvan 85% werd verhuurd. Aannemelijk is dat de arbeiderswoningen in de laatste categorie vallen.

Arbeider, middenstander en meer gegoede inwoner, gezien door de bril van het gemeentebestuur

Het onderzoek uit 1919 maakt een interessante onderverdeling van de woningen zonder nering of bedrijf naar welstandklasse van de bewoners. Die klassen zijn bepaald op de door de bewoner op te brengen huurwaarde (wat dus niet betekent dat deze allemaal verhuurd werden, er werden er ook door eigenaars bewoond). Het begrip huurwaarde werd onder andere ook gebruikt voor het vaststellen van de belasting op onroerende goederen, waarvan het kadaster de registratie bijhield.

De klassering naar oplopende huurwaarde van 1 tot en met 24 in guldens per week/ per jaar is voor alle gemeenten gelijk.

De klassering is door de gemeentebesturen zelf aangegeven. Zij hadden via hun Colleges van Zetters (= schatters) inzicht in de huurwaarde van onroerend goed. De inleiding op de woningtelling 1919 zegt daarover het volgende:

In de genoemde recapitulatie worden de woningen zonder nering of bedrijf gesplitst in drie groepen: arbeiderswoningen, middenstandswoningen en woningen van meergegoeden.

Om deze laatste onderscheiding te kunnen maken, waren door de verschillende gemeentebesturen de huurgrenzen dier drie groepen aangegeven.

Teneinde uniforme bewerking van de bedoelde 5 tabellen voor de verschillende gemeenten te verzekeren, waren voor hare invulling voorschriften gegeven omtrent herleidingen van week- en jaarhuur en omgekeerd en omtrent de berekening van percentages en totalen.

Echter, Baardwijk, Besoijen en Waalwijk hanteerden elk andere normen voor het onderbrengen van woningen in een van de drie klassen.

Wat zou de reden zijn voor de verschillen die de drie gemeenten hanteerden bij de klassering van woningen? De toelichting op de telling vermeldt die niet.

Wanneer de inkomens in Waalwijk over het algemeen wat hoger lagen dan in Baardwijk en Besoijen, zou dat een verklaring kunnen zijn. Want dan konden arbeiders, respectievelijk middenstanders er meer huur opbrengen dan in Baardwijk en Besoijen. Mogelijk kwam er bij de klassering ook het nodige opportunisme te pas. Ik meen dan ook dat de gemeentelijke indeling in de klassen arbeider, middenstander en meer gegoede enigermate subjectief is. In Baardwijk en Besoijen wordt de arbeider geacht de huizen in de klassen 1 tot en met 7 te bewonen. In Waalwijk is dat van 1 tot en met 10.

De middenstandswoningen in Baardwijk vallen in huurklasse 7 tot en met 11, in Besoijen is dat van 7 tot en met 13 en in Waalwijk van 10 tot en met 16.

Het overzicht van de gehanteerde huurwaarden staat hieronder met in de bovenste rij het nummer en in de onderste rij de daarbij horende maximum huurwaarde in guldens (pw= per week; pj= per jaar).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
1,00 p w	1,25 p w	1,50 p w	1,75 p w	2,00 p w	2,25 p w	2,50 p w	2,75 p w	3,00 p w	3,25 p w	4,00 p w	225 p j	250 p j	275 p j	300 p j	350 p j	400 p j	450 p j	500 p j	600 p j	700 p j	800 p j	900 p j	>= 1000 p j

In de volgende tabel is te zien, hoeveel woningen er geteld zijn volgens de klassen die in de woningtelling door de gemeenten zijn gehanteerd. Het percentage slaat op het aandeel van de klasse ten opzichte van het totaal aantal woningen zonder nering of bedrijf in de desbetreffende gemeente.

Soort woning	Baardwijk		Besojen		Waalwijk	
Arbeiderswoningen	156	80%	214	83%	639	79%
Middenstandswoningen	26	13%	38	15%	108	13%
Woningen van meergegoeden	14	7%	6	2%	63	8%
Totaal woningen zonder nering of bedrijf	196	100%	258	100%	810	100%

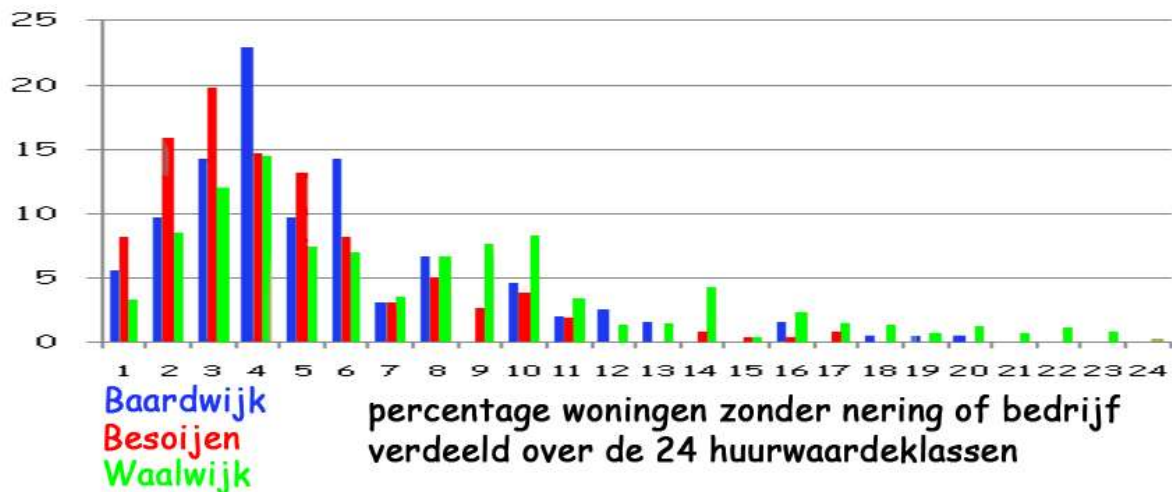
We zien dat Besojen relatief de meeste arbeiderswoningen heeft, maar toch niet veel meer dan het aandeel van ongeveer 80% in de andere gemeenten.

Het aandeel van woningen voor meergegoeden is er beduidend lager. Het blijkt dat dat aandeel in Waalwijk (centrale gemeente met voorzieningen) en in Baardwijk (relatief groot aandeel zelfstandigen) veel hoger ligt.

Arbeider, middenstander en meer gegoede inwoner, geobjectiveerd

De voorgaande vergelijking gaat uit van een door de gemeenten gemaakte aanname in de verdeling tussen de klassen.

Daarom hier als laatste een geobjectiveerde grafiek op basis van de getelde aantallen woningen in de 24 onderscheiden huurwaarden. Ze zijn voor Baardwijk, Besojen en Waalwijk uitgedrukt in procenten ten opzichte van het totaal aantal woningen zonder nering of bedrijf.

We zien dat Besoijen relatief de meeste goedkope woningen heeft. Dat komt nagenoeg met Baardwijk overeen. Waalwijk kent eenzelfde soort verdeling, maar scoort daarbij wel beter, omdat er in het midden- en hoger segment meer woningen zijn, en er ten opzichte van de twee andere plaatsen een verschuiving te zien is naar hogere waarden.

Baardwijk, Besoijen en Waalwijk naast elkaar gezet; een conclusie

Er waren eind 1919 meer overeenkomsten dan verschillen tussen de woningopbouw van Baardwijk, Besoijen en Waalwijk. Dat geeft al aan dat er sprake was van een zekere ruimtelijk/ economische eenheid. Zo te zeggen "geknipt" om enige jaren later samen te gaan.

Het valt op dat het percentage leegstand (ook wel woningreserve genoemd) in de drie gemeenten minder is dan 1% van de woningvoorraad zonder nering of bedrijf. Daarmee waren de drie gemeenten niet exclusief, want volgens de woningtelling 1919 speelde dit in heel veel gemeenten in het land.

Waarom is de woningreserve van belang? Om voldoende woningen te hebben om nieuw gevormde huishoudens uit de eigen gemeente een woning aan te kunnen bieden moet er een zekere woningreserve zijn. Rekenen we daarbij dat Waalwijk, maar ook Baardwijk en Besoijen nog instroom van woningbehoevendenden van buitenaf kenden dan is de conclusie gerechtvaardigd dat er voor huwendes en instromers geen of nauwelijks woningen beschikbaar waren. Die nood nog werd vergroot omdat er ook sprake was van inwoning van gezinnen bij elkaar. Er was dus sprake van kwantitatieve woningnood.

Dan heb ik het nog maar niet over de kwalitatieve woningnood, die enigszins af te leiden is uit het grote aandeel goedkope (veelal kleine en slechte) arbeiderswoningen in alle drie de gemeenten.

Het is niet verwonderlijk dat een van de belangrijkste conclusies van de woningtelling het geconstateerde tekort aan woningen was. Gemeenten werden daarom opgeroepen bij zichzelf een nader onderzoek in te stellen en maatregelen te nemen.

De "grote gemeente" Waalwijk, die centrumfuncties als scholen en andere voorzieningen herbergde, onderscheidt zich vooral door het wat grotere aandeel woningen voor middenstanders en meergegoeden en het iets lagere aandeel arbeiderswoningen dan de andere gemeenten hebben.

Voor de drie gemeenten samen is de verdeling naar arbeiderswoningen, woningen voor middenstanders en meergegoeden 81, respectievelijk 14 en 5 procent. Een erg groot aandeel derhalve van de goedkopere arbeiderswoning. Echter voor die tijd niet ongewoon.

Want in Nederlandse gemeenten tussen de 5.000 en 10.000 inwoners lag die verdeling op respectievelijk 79, 13 en 8 procent. Wat ook betekent dat Baardwijk, Besoijen en Waalwijk zich wat dit aspect betreft niet in positieve zin onderscheiden van de landelijke trend.

Wat verder opvalt, is het relatief hoge aandeel van woningen mét nering of bedrijf in Baardwijk, zijnde 35% van de woningvoorraad. In Besoijen en Waalwijk bedroeg dat aandeel 23, respectievelijk 19 procent. Als het daarbij enkel zou gaan om horeca en detailhandel (nering) zou het aandeel daarvan in de drie gemeenten ongeveer gelijk moeten zijn, met wellicht iets meer in Waalwijk vanwege de regionale functie die het toen ook had. Maar het omgekeerde doet zich voor! Dat kán betekenen dat er in Baardwijk meer sprake was van bedrijfjes die aan huis gelegen waren, dan in Besoijen en Waalwijk.

Wanneer we het aandeel door eigenaren bewoonde woningen ten opzichte van de gehele woningvoorraad beschouwen als maat voor het eigen woningbezit, blijkt dat dit het laagst was in Waalwijk (21%). In Besoijen (31%) en Baardwijk (34%) lag dat aanmerkelijk hoger.

Alles bijeen geeft het woningonderzoek van 1919 een aardig beeld van de omvang, spreiding en opbouw van de woningvoorraad aan de vooravond van de gemeentelijke herindeling van 1922.

Ad J van Liempt, Rosmalen 2009

Bronnen:

* Bibliotheek BHIC: CBS, uitkomsten der Nationale Woningtelling, gehouden in de laatste maanden van 1919,

* www.volkstellingen.nl

* GAW: verslagen omtrent den toestand van de gemeente (jaarverslagen) en Volkshuisvestingsverslagen 1903- 1920, beeldbank 16902, 20094 en 42533